

Ebû Osmân Amr B. Bahr el-Câhîz İstlâl Bi Şâhid Ale'l-Gâib Metodu Bağlamında ed-Delâil ve'l-İ'tibâr Ale'l-Hâlk Ve't-Tedbîr | Yusuf Mantaş

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Günümüzün en büyük problemlerinden biri hiç şüphesiz ki tefekkür etmemektir. Şayet etrafı seyre dalıp tefekkür edecek olsaydık, olayların ne denli geliştiği ve yer yüzünde yaratılan onca güzelliğin biz insanların faydasına uygun bir düzen ve intizam içerisinde olduğunu fark ederdik. İşte o zaman verilen onca nimetin şükrüne eda edebilirdik. Hiç şüphesiz ki tefekkür etmemek hoyratça yaşam ve beraberinde büyük bir israf ve gaflete dalma hastalığına gark olmaya sebep oluyor. Tam bu noktada tanıtımını yapacağımız Cahîz'in "Ed-Delâil Ve'l-İ'tibâr Ale'l-Hâlk Ve't-Tedbîr" eseri adeta zamanında bu büyük hastalığa emsalsiz bir ilaç olmuştur. Bu ilaç bizleri âlemi seyrederek bu kusursuz âlemin yaratıcısına götürmektedir. Kelâm ilminde istidlal yöntemlerinden biri olan "el-İstidlâl bi's-şâhid ale'l-ğâib" bu seyrin adı olmuştur. Câhîz dönemi itibarıyla bizlerde hayranlık uyandıran eserini bu yöntem çerçevesinde ele almıştır. Eser yaklaşık altmış sekiz sayfadan oluşmakta olup içerik itibarıyla altı ana başlıktan ve bu başlıklar altında küçük başlıklar halinde konu işlenmeye çalışılmıştır. Eser tabiatın halleri, dağların yaratılışı, insanların yaratılışı, hayvanların yaratılışı, bitkilerin yaratılışı gibi ana başlıkları içerisinde barındırmaktadır. Kitabın maalesef henüz orijinalinden Türkçeye bir çevirisi bulunmamaktadır. Biz İngilizceden Türkçeye çevirisini gerçekleştiren Siirt Üniversitesinde kelâm bölümünde doktora öğrencisi olan arkadaşımız Veysel ELİŞ'in çalışmasından faydalandık. Kendisine kelim alanı için önem taşıyan bu çeviri çalışmasından dolayı teşekkür ediyoruz.

Birinci bölümde âlem ve parçalarının düzeni ana başlığı altında gökyüzünün rengi, güneşin doğuşu ve batışı, güneş hareketi, dört mevsim ve yıllık döngü, ayın hareketi ve ayların belirlenmesi, güneş ışığının dağılımı, gece ve gündüz süreleri ve etkileri, ay ve yıldızların ışığı, yıldızlar ve değişken (çeşitli) hareketleri, cisimlerinin yörüngeleri, sıcaklık ve soğukluk ve dünyadaki ölçülü değişimi, ateşin yaratılışındaki hikmet, rüzgâr alt başlıkları yer almaktadır. Câhîz bu bölümde astronomik bir takım bilgiler vererek gün ay hesaplamalarında, mevsimlerin belirlenmesinde, ayın ve güneşin hareketleriyle ilgili bilgileri el-İstidlâl bi's-şâhid ale'l-ğâib anlayışı çerçevesinde vermektedir.

İkinci bölümde, yeryüzünün yaratılışı ana başlığı altında; dağlar, madenler ve taş ocakları, dört elementin bolluğu, yağmurun yağması ve güzel hava ile yer değiştirmesi başlıkları yer almaktadır. Bu bölümde Allah'ın tabiatı bir düzen içerisinde yarattığı ve düzenin insanların kullanımı uygun halde olduğu üzerinde durulmuştur. Dağlar bölümünde aslında dağların insanların ve tabiatın kullanımına uygun halde yaratıldığı ifade edilmektedir. Örneğin kar yağdığında, yağın kar uzun süre dağın zirvesinde kalır ve ilk baharda oradan eriyip nehirlere ve ırmaklara akarak etrafındaki arazilere canlılık katarak tora verimlilik katar. Bunun yanı sıra dağların aşılmaz ve engebeli yaratılması kendi içerisinde yaşayan vahşi hayvanların avlanmasında kolaylık sağlar, yine baktığımızda eski medeniyetler güvenliği sağlamak adına dağları siper olarak kullanıp, şehirleri dağların eteklerine yerleştirmişlerdir. Buda gösteriyor ki Allah dağları yaratma şekli ve özellikleri itibarıyla insanın istifadesine sunmuştur.

Üçüncü bölümde, bitkiler ana başlığı altında; üretimde bolluk, tohumların korunması, ağaçlar, yapraklar, çekirdekler ve çekirdek taneleri, ağaçlarda canlanma ve uzun ömürlü olma döngüsü, nar bitkisi, kabaklar, palmye (hurma) ağaçları, şifalı bitkiler alt başlıkları işlenmiştir. Bu başlık altında Câhîz aynı zaman çok iyi bir botanikçi olduğunu göstermektedir. Tohumların korunması başlığına baktığımızda, başak tarlalarında baktığımızda başakların uçlarının bir mızrağın ucuna benzer şekilde sivri uçlu yaratıldığı gözlemlenmektedir. Bu yaratılışın başak tohumlarının kuşların toplu saldırılarına karşı bir koruma görevi gördüğü anlaşılmaktadır.

Dördüncü bölümde, hayvanlar ana başlığı altında hayvanların bedenleri, büyükbaş hayvanlar (sığırlar), insanlar ve hayvanlar: etoburlar ve otoburlar, hayvanların insanlara itaat etmesi, fizyoloji, vajinanın (dölyolu) yeri, kürk ve saç, vahşi hayvanların ölülerini gizlemesi, hayvanların yüzleri, fillerin hortumları, zürafalar, maymun ve insanlara benzerliği, hayvan zekâsı ve kurnazlıkları, güveler, karıncalar, sinekler ve örümcekler, kuşların vücut şekli, tavuk ve yumurta, kuşun boynu, ayakları, tüyleri ve kursağı, serçeler ve yarasalar, arılar ve çekirgeler, balık gibi alt başlıklar işlenmiştir.

Bu bölümde Câhız hayvanlar âlemin deki yaratılış hikmetlerini gözler önüne sermektedir ve adeta bir zoolog edasıyla konuya hakimiyet göstermektedir. İnanmayanların bu hayvanlar âlemin deki yaratılış hikmetlerine neden bakmadıklarını sorgular, eserin satır aralarında sürekli okuyucuyu tefekküre sevk etmek adına “düşünün” gibi bir takım uyarı ifadeleri kullanmaktadır. Hayvanlar başlığı altındaki bir takım hayvanları incelediğimizde, hayvanların insanlara itaati başlığında; bir atın aklının olmaması neticesinde sahibine itaat ettiğini vurgular eğer kendisine akıl verilmiş olsaydı, savaş esnasında kendisine doğru gelen kılıç darbelerine karşı durmak istemez ve olay yerinden uzaklaşmak isterdi. İşte burada hayvanlara akıl verilmemesinin çok bariz bir hikmeti mevcuttur. Diğer bir başlık etobur ve otoburlar; bu gruptaki hayvanlara baktığımızda etobur hayvanlar et ve türevleriyle beslendiklerinden bu hayvan kümesindeki canlıların sağlam pençe ve çene gücüne sahip olduklarını görmekteyiz örneğin bir aslanın bir geyiği avlaya bilmesi için yukarda saydığımız meziyetlere ihtiyaç duymaktadır. Nitekim bu meziyetler kendisine verilmiştir. Buna karşın otoburlardan olan bir koyuna bu denli güçlü pençe ve çene yapısı verilmemiştir. Çünkü ot yerken bu denli bir güce ihtiyacı yoktur. İşte bu durum ve düzen bir tesadüf ile ortaya çıkmayacağından bir düzenleyici ve yaratıcıya işaret etmektedir. Bu yaratıcıda Allah’tır.

Vahşi hayvanların ölülerini gizlemesi başlığı özel bir şekilde ele alınmayı hak etmektedir. Câhız bu başlık altında hayvanların içgüdülerinin olduğu dile getirmektedir. Hayvanların ölümlerinin yaklaştığını hissettiklerinde insanlardan uzak تنها bir köşeye geçip ölümlerini beklerler eğer bu şekilde bir içgüdüleri olmasaydı her kafamıza bir kuş ölüsü düşebilirdi veya ortalık yerde birçok vahşi hayvan ölüsü veya diğer hayvanların ölülerine sokak ortasında karşılaşabilirdik. Yine zürafalar, serçeler, tavuklar ve diğer yaratılmış hayvanlar besin ve yaşam koşullarına uygun bir şekilde vücutları tasarımı gerçekleşmiştir. Bu konuda da eserde detaylı bilgiler verilmektedir.

Beşinci bölüm, insanlar ana başlığı altında rahimden ergenliğe, zihinsel gelişim, üreme organları, vücudun kısımları, besin vücuda nasıl ulaşır? vücudun yapısı, duyular ve onların eksikliği, bir kafa iki el, ses ve konuşma: çok yönlü organlar, hassas organların korunması ve desteklenmesi, insanın yetilerinin ve organlarının amaçları, diş, saç ve tırnaklar, tükürük, bebek ağlaması, doğal insan içgüdüleri, beslenme, uyuma ve cinsel birleşme, tüketim ve ilgili görevler, zihinsel yetiler, hatırlama ve unutma, doğruluk duygusu, konuşma ve yazabilme, insanların bildikleri, insanlardan gizlenenler, gerçeği söylemek ve yalan söylemek, insanların ihtiyaçlarını karşılama, emek gerektiren karşılık, erkek ve dişinin gerekliliği, büyümenin sınırları, bireyler neden benzer yaratılmaz? erkeklerin sakalları ve kadınların pürüzsüz yüzleri gibi alt başlıklar yer almaktadır.

Bu başlığı mercek altına aldığımızda insanların yaratılış itibarıyla tesadüfi değil de bir düzen ve intizam içerisinde yaratıldığı açıkça anlaşılmaktadır. İnsanların bir kafa ve iki el şeklinde yaratılması bariz bir düzen içerisinde olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde ağız, burun, göz ve kulakların baş kısmındaki düzenleri tesadüfi bir şekilde bir araya gelmediği açıkça anlaşılmaktadır.

Bebeklerin ağlaması başlığına baktığımızda, ağlamanın bebekler için iyi olduğunu biliyor muydunuz? Şeklinde bir soruyla konuyu ele alır. Doktorlar onların kafalarında sıvı kaldığını, eğer kalırsa ciddi sonuçlar doğuracağını söylerler. Ağlamak, bu sıvının kafalarından akmasına neden olur ve bu vücutları için sağlıklıdır. İşte buradan da anlaşılabileceği üzere aslında faydasız gibi duran bebek ağlaması ve bunun gibi fayda mülâhaza etmediğine inandığımız bir takım müşkil gibi görünen durumlar aslında insanlar için gizli bir takım menfaatlere sahiptirler.

Altıncı bölüm; felsefi kanıt ana başlığı altında; olağandışılık, düzene karşı bir delil değildir, acı çekmek de delil değildir, ölüm ve yok olma, doğal afetler veya adaletsizlik de delil değildir, her şey yaratanın hikmetini gösterir, Tanrı'nın insan bilgisinin kapsamı; özünde gizli, yaratılışta açık şeklinde alt başlıklar yer almaktadır. Eğer siz, "Neden bu tür olaylar ortaya çıksın?" diye itiraz ederseniz, yaratıkların doğa tarafından belirlenmediğini ve tek açıklamanın, bazı insanların iddialarının aksine, yaratıcının tasarımı tarafından kasten izin verilebilmesi için olduğunu söyleriz. Allah, çoğu durumda doğayı normal seyrini sürdürecektir şekilde yarattı, ancak bazen belirlenmiş kazalar nedeniyle doğayı saptırmıştır. "Doğal afetler veya adaletsizlik de delil değildir" başlığı altında Bu gerçek, doğanın görevlendirildiğini ve tasarlandığını, yaratıcının amacına ulaşmak ve meydana getirmek için iradesine ve gücüne ihtiyaç duyduğu anlamına gelir. Bazı insanlar, veba ve küflenme, dolu yağışı ve çekirge istilası gibi ara sıra gerçekleşen doğal olayları, yaratıcıyı ve düzeni reddetmek için bahane olarak kullanmıştır şeklinde ifadeler yer verilmiştir.